

УДК 811.161.2

Ю. В. Громик – кандидат філологічних наук,
доцент кафедри історії та культури української мови
Волинського національного університету
імені Лесі Українки

Заперечні та неозначені прислівники в західнополіських і суміжних говірках

*Роботу виконано на кафедрі історії та культури
української мови ВНУ ім. Лесі Українки*

Проаналізовано специфіку творення заперечних та неозначених прислівників у західнополіських та суміжних волинських і середньополіських говірках. Відзначено значну варіативність діалектних структур, неоднорідних за морфологічним складом, походженням, ареалом.

Ключові слова: говірка, ареал, прислівник, заперечна частка, неозначена частка.

Громик Ю. В. Отрицательные и неопределенные наречия в западнopolесских и смежных говорах. Проаналізована специфіка образования отрицательных и неопределенных наречий в западнopolесских и смежных волинских и среднopolесских говорах. Отмечена значительная вариантность диалектных структур, неоднородных за морфологическим составом, происхождением, ареалом.

Ключевые слова: говор, ареал, наречие, отрицательная частица, неопределенная частица.

Hromyk Yu. V. Negative and Indefinite Adverbs in Western Polissian and Their Contiguous Dialects. The specificity of formation of negative and indefinite adverbs in Western Polissian and their contiguous Volynian and Middle Polissian dialects is analysed. A considerable variability of dialectal structures, heterogeneous by their morphemic composition, origin and area of distribution is indicated.

Key words: dialect, area of distribution, adverb, negative particle, indefinite particle.

Постановка наукової проблеми та її значення. Вивчення словотвору прислівників на матеріалі кожного українського діалекту потрібне для найповнішого з'ясування історії української прислівникової системи.

Здобутки українського мовознавства в галузі вивчення прислівників української діалектної мови, попри наявність спеціальних досліджень на матеріалі закарпатських [3] і західнополіських [9] говірок та невеликих розвідок про прислівники окремих говіркових груп, можна визначити як скромні, що пояснюється передусім складністю предмета дослідження: прислівники українських діалектів – це структурно строкаті утворення переважно пізнішого часу; кожен говір, а часто навіть невеликі говіркові групи виявилися порівняно закритими комплексами, в межах яких потенційні

можливості вихідних спільнослов'янських чи загальноукраїнських дериваційних моделей розвинулися максимально; зрештою, процес активного поповнення класу прислівників триває досі й полягає головню в ускладненні структури давніших утворень та в появі численних новотворів за старими дериваційними зразками. Окрім того, прислівники в українських діалектах становлять морфологічно недооформлену категорію: існує велика кількість так званих адвербіальних сполучень, які стоять на шляху до прислівника, зберігаючи семантичні і формальні ознаки вихідних слів.

Діалектний матеріал зібрано з території західнополіського та суміжних говорів (дослідженням охоплено 178 населених пунктів Волинської, Рівненської областей, а також Брестської області Республіки Білорусь та повіту Гайнівка Підляського воєводства Республіки Польща).

Виклад основного матеріалу й обґрунтування результатів дослідження. Заперечні прислівники в західнополіських та суміжних середньополіських говірках творяться за допомогою заперечної частки *ни-* від основ питально-відносних прислівників, похідних від давнього нечленного займенника **къ*. Частка *н'і-* у структурі таких утворень в окресленому ареалі фіксована спорадично.

З урахуванням історії звукової системи української мови давнішою і закономірнішою є саме частка *ни-*, що безпосередньо продовжує псл. **ni-* і є прямим відповідником білоруської *ні-*, російської *ни-*, польської *ni-* та ін. Частка *ни-* збереглася в основному у поліських та карпатських говорах. Варіант *н'і-* цієї частки пізніший, вторинний: заперечні прислівники з *н'ѣ-*, за спостереженнями В. В. Німчука, з'являються у пам'ятках здебільшого від XVI ст., а усталенню таких форм сприяла нова частка *н'ѣ*, *н'ѣт*, що стала вживатися замість давньої в заперечних відповідях [18, с. 474].

Відповідно до загальновживаного *нидѣ* в говірках окресленого ареалу засвідчено варіанти, що безпосередньо пов'язані з псл. **ni-kъde* і зберігають проривний чи фрикативний приголосний, співвідносний із колишнім займенниковим коренем **k-*. Ареал структур *нигдѣ*, *нигдѣ* (багато н. п.), *нигдѣ*

(Гірки Лбш., Бірки Лбш., Велимче Рт., Петрове Івн.), *нигда́* (Ружин Тр., Кортеліси Рт., Гірки Лбш.) охоплює західну і центральну частину західнополіського діалекту, а на сході фактично обмежений р. Стир., пор. також берестейське *ныгдаэ* [11, с. 65]. Відповідники відомі в частині українських південно-західних говорів, пор. бойківське *нигде*, *нигде* [22, с. 492], закарпатське *нигде* [21, с. 46], буковинське *нигде́* [30, с. 336] та ін.

У районі середньої частини Горино-Слуцького басейну зафіксовано прислівник *нийде́* (Велике Вербче Ср., Поляни Бр., Мирне Кс.), пор. білоруське діалектне *нійдзе́* ‘т. с.’ [41, с. 6], російське діалектне *нийде́* ‘т. с.’ [28, с. 65]. З огляду на факт паралельного функціонування у західнополіських говірках лексем *тогда́*, *тогда́́* та їх фонетичних варіантів *тойди́*, *тойди́́* із вторинним [й] на місці [г] у структурі прислівника *нийде́* можна вбачати один із рефлексів послаблення артикуляції колишнього кореневого приголосного у формі *нигде́*. У говірках на сході досліджуваної території фіксовано варіанти з утраченим кореневим приголосним: *ниде́* (Вичівка Зр., Містковичі Пн., Великі Телковичі Вл., Стрільськ Дб., Берестя Дб., Сварицевичі Дб., Красноволя Мн., Вовчецьк Мн., Руда-Красна Рв., Дядьковичі Рв., Ромашківка Квр., Липне Квр., Комарівка Кс.), *ни́де́* (Удрицьк Дб., Колки Дб., Малий Мідськ Кс.), пор. берестейське *ниде́* [7, с. 539], *недаэ* [11, с. 36]. Лише в кількох говірках представлено заперечні прислівники *н’ігде́* (Бокійма Мл., Топільне Рж., Любче Рж., Буцинь Ст., Нужель Кв., Поворськ Кв.), *н’іде́* (Цміни Мн.) із вторинною за походженням часткою *н’і-*, пор. також бойківське *нігде́*, *нігде́* [22, с. 492], наддністрянське *ны́где́* [4, с. 85], буковинське *нігде́*, *нігде́* [30, с. 336] та ін.

Відповідно до загальноновживаного заперечного прислівника *ніко́ли* фіксовано в основному *нико́ли* (багато н. п.), а також варіанти *нико́л’і* (Вітово Д-Ц., Чохи Д-Ц., Старий Корнин Д-Ц., Дубичі-Церковні Д-Ц., Грабовець Д-Ц., Мохнате Гн., Немовичі Ср., Гута Кс., Малий Стидинь Кс., Забужжя Лб.), *неко́ли’* (Красносілля Вл., Комарівка Квр., Бірки Лбш.), *ныко́лы* (Деревок Лбш.), *нико́ле* (Набруска Мн., Петрове Івн., Седлище Лбш., Гірки Лбш.),

ни́кол'і (Удрицьк Дб., Колки Дб., Малий Мідськ Кс.), *ніколі́* (Піща Шц.), пор. берестейське *ныко́лы* [11, с. 65]. Відповідники відомі в інших поліських діалектах: *неколі́* [20, с. 136], а також в українських карпатських говорах, пор.: бойківське *ніко́ли* [22, с. 489], лемківське *ніко́ли* [5, с. 150], закарпатське *ніко́ли* [21, с. 46] та ін. Виявлений в одній говірці (Липне Квр.) варіант *ніко́лий* (Липне Квр.) відбиває, очевидно, результат аналогії до місцевих форм вищого ступеня порівняння прислівників на зразок *да́лий* ‘далі’, *ві́киий* ‘вище’ та под. Загальновживане *ні́коли* фіксоване лише спорадично (Бокійма Мл., Топільно Рж., Буцинь Ст., Нужель Кв., Поворськ Кв., Цміни Мн., Заячиці Лк.).

Значення ‘ніколи’ в багатьох західнополіських та суміжних говірках реалізують ще й лексеми *ні́гди* (Дубичі-Церковні Д-Ц., Грабовець Д-Ц., Тофіловці Д-Ц., Чохи Д-Ц., Вітово Д-Ц., Мохнате Гн., Містковичі Пн., Невель Пн., Сенчиці Зр., Березичі Лбш., Залісся Шц., Грабове Шц., Піща Шц., Мельники Шц., Полапи Лб., Дубечне Ст., Суходоли В-В.), *ні́гди* (Ветли Лбш., Гірки Лбш., Мельники Шц., Галина Воля Ст., Залюття Ст.), *не́гди* (Забужжя Лб., Рівне Лб., Мельники Шц., Острівськ Зр.), *ні́где* (Пулемець Шц.), *не́где* (В'язівно Лбш.); в основному у західноволинських та в суміжних волинськополіських говірках виявлено їх варіанти із часткою *ні́-*: *ні́гди* (Чаруків Лц., Веселе Лц., Білосток Лц., Заячиці Лк., Микуличі В-В., Суходоли В-В., Нужель Кв., Ставки Тр., Петрове Івн.), *ні́где* (Щитинь Лбш.), *ні́гди* (Чаруків Лц.), пор. ще підляське *ні́где* [44, с. 170], берестейські *ні́гды* [11, с. 146], *ні́где* [39, с. 163], *нэгдэ* [15, с. 83], *ны́гды*, *ны́гдэ* [34, с. 218]. Ці деривати, як і лемківське *ні́где* [5, с. 439], наддністрянське *ны́кди* [4, с. 78], бойківські *ні́гди*, *ні́гди*, *ні́гди* [22, с. 488], надсянське *niḡdy* [24, с. 77], білоруські діалектні *ні́гды* [11, с. 146], *ні́гды* [34, с. 218], польське *niḡdy* [43, с. 44], зводяться до псл. **ni-kъdy* [43, с. 42]. Форми на зразок *ні́гди*, *ні́гди* в західноволинських та західнополіських говірках, очевидно, підтримувані польським впливом.

В одній говірці (Липне Квр.) зафіксовано похідне від прислівника *ні́гди*

утворення з префіксом *на-*: *нані́гди* ‘не скоро, а то й ніколи’, пор.: *тинéра вунá тиб’і тійа грóши нані́гди д:ас’т’*. Очевидно, цей дериват постав на базі відомого тут фразеологізму *на с’ватійа ні́гди* ‘ніколи’, що представляє відому з XVI ст. слов’янську фразеологічну модель “на + фіктивного святого = ніколи” з образними конкретизаторами на зразок *ніко́ли, ні́гди, ні́гда*, пор. із карпатської групи говірок: *на сьві́того Ні́коли, на ся́того ні́гда*, польське *na święty nigdy* тощо, білоруське *на святы́е ні́колі*, чеське *na svatého Nikdy* і т. ін. [16, с. 79–80].

У багатьох говірках Західного Полісся простежено похідні із часткою *ни-* від прислівника *вко́чи* ‘коли’ та його варіантів: *никóче* (Суходоли В-В.), *никóчи* (Поляни Бр.), *никóча* (Щитинь Лбш., Щедрогір Рт.), *ниокóчи* (Микуличі В-В., Стрільськ Дб., Берестя Дб., Велике Вербче Ср., Ремчиці Ср., Немовичі Ср., Гута Кс.), *ни’окóчи’* (Колки Дб.), *ниокóч* (Нобель Зр., Сенчиці Зр., Вичівка Зр., Морочне Зр., Сварицевичі Дб., Воронки Вл., Більська Воля Вл.), *нивко́чи* (Бірки Лбш., Запруддя К-К., Черче К-К., Полапи Лб., Черемошна Воля Лб., Нудиже Лб., Римачі Лб., Світязь Шц., Вілиця Шц., Мельники Шц., Липне Квр., Гута Кс., Павловичі Лк., Вербка В-В.), *нивко́че* (Піща Шц., Залісся Шц., Грабове Шц., Пулемець Шц., Суходоли В-В.), *нивко́ча* (Забужжя Лб., Рівне Лб., Грабове Шц.), *ниукóчи* (Мирне Кс.). У надсвітязьких говірках виявлено структури з кінцевими аналогічного походження формантами *-л’*, *-л’а*: *нивко́чил’*, *нивко́чил’а* (Пулемець Шц., Мельники Шц.). Очевидним на появу кінцевих морфем *-л’*, *-л’а* є вплив із боку вживаних у цих говірках часових прислівників типу *по́кил’*, *по́кил’а* ‘поки’, *до́кил’*, *до́кил’а* ‘доки’ та ін. У цій же говірковій групі зафіксовано формально демінутивне утворення з додатковим сегментом *-ка*: *нивко́чил’ка* (Мельники Шц., Піща Шц.).

Базові лексеми в західнополіському говорі відомі з фіксації інших дослідників, пор.: *вко́чи* ‘коли’ [1, с. 66], *вко́ча* ‘т. с.’ [2, с. 42]. Споріднені утворення вживані в суміжних говорах. Так, Г. Ф. Шило в західноволинських та холмських говірках засвідчив *ко́ча, ко́чи, вко́чи, вко́чі, вко́ча* ‘т. с.’

[40, с. 16]. Ареал цих лексем через південноволинські говірки [40, с. 176] продовжується в наддністрянському діалекті (у так званому говорі батюків): *вкóчи, вкóчі* [4, с. 257].

В українському мовознавстві було кілька спроб етимологічного опрацювання лексем *вкóчи, вкóча*. Першим звернув увагу на ці утворення Г. Ф. Шило, припустивши, що вони походять зі сполуки *в кой час* [40, с. 242]. Щоправда, В. В. Німчук визнав неслухняність цієї версії, аргументуючи її критику тим, що перехід *'а > 'е ('и)* після шиплячих властивий далеко не всім говірковим групам, де виявлено форму *вкóчи* [17, с. 99]. Про помилковість цієї версії свідчать також дані із західнополіського говору та суміжних діалектів, наприклад, факт активного функціонування лексем *вкóчи, окóчи* саме у такому фонетичному оформленні в говірках в районі Горино-Слуцького басейну, де перехід *'а > 'е* не відбувається; натомість форма *вкóча* виявлена в надбужьких, ратнівсько-любешівських говірках, де перехід *'а > 'е* – явище звичне.

В. В. Німчук прислівник *вкóчи* вважає залишком давньої адвербіалізованої сполуки прийменника з указівним займенником та іменником *чинь* у часовому значенні: *о кь чинь, вь кь чинь* (первісно ‘під час, у час якої дії, діяння, чину’); втрата кінцевого *-н*, на думку вченого, стала можливою після деетимологізації. Паралельну форму *вкóча* В. В. Німчук вважає результатом прирівнювання деетимологізованої *вкóчи* до іменника *час* [17, с. 99].

Запропонована В. В. Німчуком нова версія етимологічного тлумачення лексеми *вкóчи* видається переконливою. На підтвердження її свідчить часта фіксація старожитніми пам’ятками зрощення *окочинь* ‘поки’ у ролі часового сполучника [31, с. 79]. Щоправда, ця гіпотеза не враховує відомий завдяки Ю. Балю [42, с. 96] факт фіксації у кінці XIX ст. у кашубських говірках прислівника *ко-ще* ‘коли’. Наявність кашубської паралелі може поставити під сумнів обидві відомі в українській мові спроби етимології. За Ю. Балем, кашубське зрощення *ко-ще* розкладається на два сегменти. Другий із них –

*-*če* – кашубський прислівник зі значенням ‘коли’, що розвинувся з *kie* ‘коли’ – скорочення форми *kie(g)dy* або ж адвербіалізованої форми називного-знахідного відмінка середнього роду займенника **kъ*. Перша частина зрощення *ko-če* Ю. Балем ототожнюється із кашубським сполучником (часткою) *ko*, що зводиться до прислівника (*j*)*ako* [42, с. 96].

Отже, з’ясовуючи етимологію західноукраїнських регіоналізмів, не можна ігнорувати кашубські паралелі. Заслуговує на увагу передусім паралель *кóче, ко́че*. Очевидно, саме варіант *кóче* найточніше зберігає початкову структуру. При етимологічному опрацюванні його і похідних, а також кашубського *ко́че* треба мати на увазі, що виявлено ці форми в дуже архаїчних слов’янських говірках, якими є кашубські, західнополіські, підляські, холмські, західноволинські, наддністрянські (так званий говір батюків). З огляду на це лексема *кóче (ко́че)* може бути тепер уже рідкісним рефлексом якогось праслов’янського утворення, можливо, **koče*, де сегмент **ko-* сягає нечленного питального займенника **kъ*. Кінцеве *-*če* може бути теж займенникового походження, пор. псл. **če* ‘що’, звідки болгарське *че* ‘т. с.’ [12, с. 101]; на користь цієї версії свідчить одночасність вживання в зарічненських, деяких інших говірках варіанта цього прислівника на *-ч (окóч)* та етимологічно спорідненої форми родового відмінка заперечного займенника *нич* ‘нічого’.

У західнополіських та суміжних говірках простежено ряд похідних із заперечною часткою *ни-* від місцевих прислівників зі значенням ‘звідки’, що представляють три структурні класи: деривати з основами *-куд-*, *-к’іл’* або її варіантом *-кул’* та ті, що містять залишки колишнього нечленного займенника **kъ* у поєднанні з прийменниками.

Так, у невеликому компактному ареалі, що охоплює частину ратнівських та західних любешівських говірок, представлено похідні від прислівникової основи *-куд-*: *нискүда, нискүдва, нискүдова* (Залухів Рт., Щитинь Лбш., Невір Лбш.), *ниоткүда, ниоткүдова* (Невір Лбш.), *низвоткүда* (Прохід Ртн.), пор. російське *ниоткүда* [26, с. 237]. Ареал базових питально-

відносних прислівників типу *скўдова* і под. продовжується в суміжних берестейських говірках [11, с. 207], інших поліських говорах [20, с. 197], частині степових говірок [38, с. 78], пор. також надсянське *skut* [24, с. 80]. Паралелі відомі у білоруських говорах: *скўда, скўдава* [35, с. 467], у російських діалектах: *откўд, откўдов* [27, с. 215], у польській мові: *skąd* [43, с. 33] та ін. У кінцевому *-ва* В. В. Німчук [18, с. 483] вбачає вказівну частку, яка зіставляється з давнім указівним займенником *овъ, ова, ово*.

У говірках північної діалектної зони західнополіського говору, а також у частині східних маневецьких говірок та в підляському ареалі виявлено похідні від континуантів (із різними рефlekсами етимологічного [o]) давнього **съ-коль* ‘звідки’: *ниск’іл’* (Мохро Ів., Дивин Кб., Острівськ Зр., Сенчиці Зр., Люб’язь Лбш., Дольськ Лбш., В’язівно Лбш., Гірки Лбш., Залізняк Лбш., Березичі Лбш., Бихів Лбш., Залісся Шц., Піща Шц., Мельники Шц., Грабове Шц., Світязь Шц., Пулемець Шц., Рівне Лб., Кортеліси Рт., Тур Рт., Залухів Рт., Яревище Ст., Кам’януха Мн.), *нискіл’* (Кримно Ст.), *нискуцл’* (*нискұл’*) (Гораймівка Мн., Більська Воля Вл.), *нискуол’* (*нискұл’*) (Мохнате Гн., Вітово Д-Ц., Старий Корнин Д-Ц., Грабовець Д-Ц., Дубичі-Церковні Д-Ц.). Ареал базових питально-відносних прислівників продовжується в берестейських говірках: *скиль* [35, с. 37], *скыль* [35, с. 387], а також у підляських: *ск’ел’* [44, с. 440], *скуоль* [34, с. 74]. Паралельно вживані й варіанти з кінцевим *-а (-е)* вторинного походження: *ниск’іл’а* (Острівськ Зр., Кухче Зр., Сенчиці Зр., Залісся Шц., Світязь Шц., Грабове Шц., Мельники Шц., Пулемець Шц., Рівне Лб., Гірки Лбш.), *ниск’іл’е* (Гірки Лбш.), *ниск’іл’а́, ниск’іл’е́* (Тур Рт.), *нискіл’а* (Кримно Ст.), що є результатами фонетичного розвитку давнішої основи **-колъ*. Відомі також деривати цього структурного типу із префіксом *от-* замість *с-*: *ниотк’іл’* (Мокрани Мл., Невір Лбш.), *ниоткуол’* (*ниоткул’*) (Грабовець Д-Ц.), пор. берестейське *аткіль* ‘звідки’ [11, с. 14], російське діалектне *отколь, откиль, откель* ‘т. с.’ [27, с. 206]

У говірках північної діалектної зони західнополіського говору спорадично фіксується утворення, при морфологічній організації якого одночасно використано префікси **сь-* та **оть-*: *низв'ік'іл'* (Здомишель Рт.). Очевидно, це дериват від давнішого **сь-оть-коль* із наслідками регресивної асиміляції за місцем творення у консонантній сполуці [тк'] > [к':] та стягнення подовження приголосного.

Великий суцільний ареал у районі Горино-Слуцького басейну, а також на Пінщині формують деривати з основами *-кул'*, *-кул'а* (без типових для цих говірок рефлексів етимологічного **о*): *ниску́л'*, *ниску́л'а* (Невель Пн., Жидче Пн., Містковичі Пн., Вичівка Зр., Морочне Зр., Стрільськ Дб., Сварицевичі Дб., Велике Вербче Ср., Ремчиці Ср., Поляни Бр., Липне Квр., Красноволя Мн., Цміни Мн., Лісове Мн., Постійне Кс., Комарівка Кс., Гута Кс., Яполоть Кс., Мирне Кс.). Відомі також варіанти із префіксом *от-*: *ни'отку́л'*, *ни'отку́л'а* (Удрицьк Дб., Колки Дб., Ремчиці Ср.), пор. російські діалектні *ниотку́ль*, *ниотку́ля* [26, с. 237]. Ареал базових питально-відносних прислівників *ску́л'*, *отку́л'* та под. продовжується в берестейських [39, с. 163], підляських [44, с. 8], середньополіських [20, с. 86] говірках, у білоруській мові [35, с. 469], російських діалектах [27, с. 217–218] та ін. Структури *ску́л'*, *отку́л'* – рефлекси давньої (можливо, праслов'янської) основи **-куль*, що постала в результаті контамінації основ **-коль* та **-куда* [8, с. 82–83].

Простежено також похідні із формально демінутивними суфіксами: *ниску́л'ек'і* (Велике Вербче Ср.), *ниску́л'аки^і*, *тиотку́л'аки^і* (Ремчиці Ср.), *ниску́л'ека*, *ниску́л'ечка* (Мирне Кс.), *ниску́л'іка*, *ниску́л'ічка* (Гута Кс.), *ниоткуо́л'ка* (*ниотку́л'ка*) (Єльонка Д-Ц.), пор. російське діалектне *ниотку́лечка* [26, с. 237].

У більшості ж західнополіських говірок, крім північної та східної діалектних зон, уживано похідні із заперечною часткою *ни-* від континуантів давнього **сь-оть-кы* з різними рефlekсами етимологічного [о] в новозакритому складі та різними наслідками розвитку давньої сполуки [кы]:

низв'ітки (Микуличі В-В.), *низв'ітк'і* (Оленине К-К., Граддя Мн.), *низвітки* (Галузія Мн., Сошично К-К.), *низвітк'і* (Копилля Мн., Оконськ Мн.), *низв'утки* (Руда-Красна Рв.), *низв'утк'і* (Дядьковичі Рв.) та ін. Подібні структури фіксовано в закарпатських говірках: *нивыткы*, *ниуткы* 'нізвідки' < **ни-отъ-кы* [21, с. 46]. У кількох говірках північної діалектної зони простежено форми *низв'ікти* (Набруска Мн.), *низвікти* (Кримно Ст.), структура яких склалась у результаті суміжної метатези.

У підляській говірці зафіксовано локалізм *ник'ул'у* 'жодною дорогою' (Тофіловці Д-Ц.), можливо, пов'язаний із давнім прислівником міри часу **коль* (**куль*); базове *кул'у* 'якою дорогою', можливо, постало з **колью* (**кулью*), що засвідчує застиглу флексію орудного відмінка однини колишніх іменних *-*ї*-основ [10, с. 147].

Як відповідники до загальновживаного *нікуди* в усіх говірках засвідчено деривати *ник'уди*, *никуді*, *ник'уда*, *никуд'а*, пор. берестейське *ныкуды* 'нікуди' [15, с. 49], середньополіське *не"куда* [6, с. 344], бойківське *ник'уда*, *никуд'а*, *ник'уди*, *никуді* [22, с. 490], закарпатське *ник'уды* 'нікуди' [21, с. 46]. Окрім первісної просторової семантики, в деяких говірках ці лексеми виражають ще й значення на зразок 'безсилий', 'зіпсований', 'абияк, погано (щось зробити)', пор.: *муй'а стар'а вже гет' никуд'а*; *никуд'а вже с'ой р'овир*; *с'ой св'едир никуді спл'ет'ани* (Липне Квр.). У багатьох говіркових групах функціонує прислівник *никуд'ойу* 'ніякою дорогою', натомість у підляському ареалі виявлено варіант *никуд'ейу* 'т. с.' (Дубичі-Церковні Д-Ц., Тофіловці Д-Ц., Грабовець Д-Ц., Старий Корнин Д-Ц., Вітово Д-Ц., Мохнате Гн.), у кількох волинськополіських говірках – *никуд'об*, *никуд'ойо* 'т. с.' (Доротище Кв., Велимче Рт.); кінцеві сегменти *-ойу*, *-ейу*, *-ойо*, *-о* – застигли флексії, абстраговані із форм орудного відмінка однини імен давніх *-*ā*-основ.

Відповідно до загальновживаного *ніяк* у говірках окресленого ареалу засвідчено *ний'ак* (багато н. п.), у говірках північної діалектної зони – *ний'ек* (Нобель Зр., Щитинь Лбш., Невір Лбш., Гірки Лбш., Залісся Шц., Піща Шц., Грабове Шц.), пор. берестейське *ныяк* [15, с. 135], *ныек* [11, с. 60]. Як

відповідники можна навести бойківське *ниак* [Онишк, I, 492], лемківське *ниак* [23, с. 10], закарпатське *нийак* [21, с. 46].

Прислівники з наголошеною заперечною часткою *н'і-* на зразок *н'іде* ‘нема де, нема місця’ (Нужель Кв.), *н'ігде* ‘т. с.’ (Бокійма Мл.), *н'іде* ‘т. с.’ (Удрицьк Дб.), *н'ікол'і* ‘нема коли, нема часу’ (Удрицьк Дб.), *н'ікуда* ‘нема куди’ (Нужель Кв.) у досліджуваних говірках фіксовані спорадично. Натомість поліщуки використовують описові конструкції типу *нема́ де, нема́ коли́, нема́ кудá* і под., пор. також *нима́є ко́чі* ‘немає часу’ [1, с. 248]. Лише дериват *н'ійак* ‘нема як, нема можливості’ засвідчено практично в усіх говірках.

Показником неозначеності у складі відповідних прислівників у більшості говірок є частка *-с'*: *коли́с'* (багато н. п.), *колéс'* (Седлище Лбш., Мельники Шц., Піща Шц., Тур Рт., Павловичі Лк.), *кол'і́с'* (Вітово Д-Ц., Чохи Д-Ц., Старий Корнин Д-Ц., Грабовець Д-Ц., Дубичі-Церковні Д-Ц., Поляни Бр., Немовичі Ср., Колки Дб., Удрицьк Дб., Малий Мідськ Кс.), *коли́'с'* (Красносілля Вл.), *колы́с'* (Деревок Лбш.), *калі́'с'* (Велимче Рт.), *кулі́с'* (Липне Квр.), *кулéс'* (Петрове Івн., Щитинь Лбш.), *ко́лис'* (Жидче Пн., Невель Пн., Нобель Зр., Сварицевичі Дб.), *ко́л'іс'* (Берестя Дб.); *дес'* (багато н. п.), *дас'* (Петрове Івн., Ружин Тр., Велимче Рт., Гірки Лбш.); *куді́с'* і *куда́с'* (багато н. п.); *кудóйус'* ‘якоюсь чітко не визначеною дорогою’ (багато н. п.), *куде́йус'* ‘т. с.’ (Дубичі-Церковні Д-Ц., Тофіловці Д-Ц., Єльонка Д-Ц., Вітово Д-Ц., Мохнате Д-Ц.), *кудóйос'* ‘т. с.’ (Доротище Кв., Велимче Рт.); *ку́л'ус'* ‘якоюсь чітко не визначеною дорогою’ (Тофіловці Д-Ц.); *йáкос'* (багато н. п.), *йéкос'* (Нобель Зр., Щитинь Лбш.). Від західнополіських відповідників до прислівника *звідки* утворено такі похідні із семантикою неозначеності: *зв'і́тк'іс'* (Оленине К-К., Граддя Мн.), *зві́ткис'* (Сошично К-К., Галузія Мн.), *зві́тк'іс'* (Копилля Мн., Оконськ Мн.), *зв'у́ткис'* (Руда-Красна Рв.), *зв'у́тк'іс'* (Дядьковичі Рв.), *зв'і́ктис'* (Набруска Мн.), *зві́ктис'* (Кримно Ст.) та ін; *ску́дас'*, *ску́двас'*, *ску́довас'* (Залухів Рт., Щитинь Лбш., Невір Лбш.), *отку́дас'*, *отку́довас'* (Невір Лбш.), *звотку́дас'* (Прохід Ртн.); *ск'і́л'с'* (Мохро

Ів., Залухів Рт., Кортеліси Рт., Острівськ Зр., Кухче Зр., Люб'язь Лбш., Бихів Лбш., Залізниця Лбш., Дольськ Лбш., В'язівно Лбш., Вілиця Шц., Мельники Шц., Піща Шц., Залісся Шц., Світязь Шц., Грабове Шц., Пулемець Шц., Кам'януха Мн.), *скил'с'* (Кримно Ст.), *скуул'с'* (*скул'с'*) (Гормаймівка Мн., Більська Воля Вл.), *скуол'с'* (*скул'с'*) (Дубичі-Церковні Д-Ц., Грабовець Д-Ц., Тофіловці Д-Ц., Старий Корнин Д-Ц., Вітово Д-Ц., Чохи Д-Ц., Єльонка Д-Ц., Мохнате Гн.), *іскуол'с'* (*іскұл'с'*) (Старий Корнин Д-Ц.), *ск'іл'ас'* (Острівськ Зр., Залісся Шц., Мельники Шц., Світязь Шц., Грабове Шц., Пулемець Шц.), *ск'іл'ас'*, *ск'іл'ес'* (Тур Рт.), *отк'іл'с'* (Мокрани Мл., Невір Лбш.), *откуол'с'* (*откұл'с'*) (Грабовець Д-Ц.), *зв'ік'іл'с'* (Здомишель Рт.); *скул'с'* (Липне Квр., Велике Вербче Ср., Красноволя Мн., Цміни Мн., Лісове Мн., Постійне Кс., Гута Кс., Комарівка Кс., Собіщиці Вл.), *іскұл'с'* (Велике Вербче Ср., Ремчиці Ср., Поляни Бр.), *скұл'ас'* (Собіщиці Вл., Цміни Мн., Липне Квр., Стрільськ Дб., Постійне Кс., Комарівка Кс., Яполоть Кс.), *скұл'ек'іс'* (Велике Вербче Ср.), *скұл'ікас'*, *скұл'ічкас'* (Гута Кс.), *откұл'с'* (Ремчиці Ср., Удрицьк Дб., Колки Дб.), *откұл'ас'* (Стрільськ Дб., Удрицьк Дб., Колки Дб.), *откұл'акі'* (Ремчиці Ср.) та ін. Зі значенням 'колись, у якийсь чітко не визначений час' зафіксовано також похідні від прислівника *вкóчи* 'коли' та його варіантів: *кóчес'* (Суходоли В-В.), *кóчис'* (Поляни Бр.), *кóчас'* (Щитинь Лбш., Щедрогір Рт.), *окóчис'* (Микуличі В-В., Стрільськ Дб., Берестя Дб., Велике Вербче Ср., Немовичі Ср., Ремчиці Ср., Гута Кс.), *окóчи'с'* (Колки Дб.), *вкóчис'* (Запруддя К-К., Черче К-К., Вілиця Шц., Світязь Шц., Мельники Шц., Полапи Лб., Римачі Лб., Черемошна Воля Лб., Нудиже Лб., Липне Квр., Гута Кс., Павловичі Лк., Вербча В-В.), *вкóчес'* (Залісся Шц., Піща Шц., Грабове Шц., Пулемець Шц., Суходоли В-В.), *вкóчас'* (Грабове Шц., Забужжя Лб.), *укóчис'* (Мирне Кс.), *вкóчил'ас'* (Пулемець Шц., Мельники Шц.), *вкóчил'кас'* (Мельники Шц., Піща Шц.), пор. фіксацію Г. Л. Аркушина: *вкóчись* 'тепер (?)' [1, с. 66]. У говірках північно-східної окраїни західнополіського ареалу, а також у надбужьких

говірках Любомльського району засвідчено полонізми *к'едис* 'колись, давніше' (Жидче Пн., Невель Пн., Містковичі Пн., Вичівка Зр., Морочне Зр., Сварицевичі Дб.), *к'едис* (Рівне Лб., Забужжя Лб., Римачі Лб.), що продовжують польське *kiedyś* [43, с. 52], пор. інші фіксації в берестейсько-пінському ареалі: *кэдысь, кэдюсь* [11, с. 119]; відоме й білоруське діалектне *к'едысь* [33, с. 456]. У кількох говірках спорадично трапилися архаїзми *когда́с* 'колись, давніше, в якийсь чітко не визначений час' (Вітово Д-Ц., Дубичі-Церковні Д-Ц.), *когда́с* 'т. с.' (Пулемець Шц.), пор. також підляське *kudys* 'колись' [45, с. 60], середньополіське *кадас* 'колись' [6, с. 181].

У більшості досліджуваних говірок неозначений прислівник *дес* реалізує ще і вторинне значення 'мабуть', пор.: *дес* *ти ни йев с'од'н'а* (Гута Кс.), *дес* *на дошч збира́йіц:а* (Липне Квр.). Зафіксовано також утворення із заперечним *ни-*: *нид'ес* 'байдуже', пор.: *мин'і нат* *і нид'есь* *шо ти там ба́йіш* (Липне Квр.).

Частка *-с* оформляє неозначені прислівники в більшості українських говорів; відповідні утворення відомі і в інших слов'янських мовах, пор. білоруське *калісь, ко́лісь, ко́лесь* [33, с. 375], *дзесь* [33, с. 46], російське діалектне *колісь* [25, с. 30], польське *gdzieś, kamós', kędyś, skądś, dokądś* [43, с. 51] та ін.

Семантику неозначеності в говірках досліджуваного ареалу здатні реалізувати питально-відносні прислівники і без частки *-с*'. Так, у конструкціях *мо́же коли́ до тебе́ зайду́* і *мо́же коли́с до тебе́ зайду́* прислівники *коли́* і *коли́с* за значенням тотожні: 'в якомусь, точно не визначеному часі'. Це ж явище ілюструють приклади *тра вже́ кудá пуйі́хат* і *тра кудáс трóх'і вийти* (Липне Квр.), *зрубí но мен'і́ йак зó д'в'і курóбк'і* і *привизі́ йáкос тійа́ дрóва* (Липне Квр.) і под. Очевидно, що частка *-с*' лише підкреслює, увиразнює семантику неозначеності. Подібне явище відоме в польській мові: питально-відносний прислівник *kiedy* може вживатися у значенні *kiedyś* і под. [43, с. 49].

Неозначена частка *-сь (-sь)* дослідниками зводиться здебільшого до

псл. **-si* – форми давального відмінка зворотного займенника; редукція *-i* відбиває тенденцію занепаду кінцевих ненаголошених голосних у незмінних словах. Частка псл. **-si* поєднувалася з питальними прислівниками **kъde*, **koli* і т. ін., які мали також семантику неозначеності; таким чином, псл. **koli si* означало буквально ‘колись собі’, **kъde si* – ‘десь собі’ і т. ін. [43, с. 49]. За спостереженнями В. В. Німчука, неозначені прислівники із часткою *-сь* в українських пам’ятках відомі з XVI ст. [18, с. 496], хоча, ймовірно, існували й давніше.

У північній частині говору, особливо в берестейських говірках, функцію показника неозначеності виконує здебільшого частка *-с’а* (рідше трапляється її фонетичний варіант *-с’е*, що відбиває підвищення і звуження артикуляції [’а] > [’е]): *коліс’а* (Дивин Кб., Люб’язь Лбш., Невір Лбш., Березичі Лбш., Ветли Лбш., Нобель Зр., Сенчиці Зр., Сварицевичі Дб., Гута-Боровенська К-К., Смоляри Ст.), *колес’а* (Острівськ Зр., Кухче Зр., В’язівно Лбш., Залізниця Лбш., Дольськ Лбш., Тур Рт., Яревище Ст., Залюття Ст., Мельники Шц.), *кол’іс’а* (Чохи Д-Ц., Мохнате Гн.), *коліс’е* (Гірки Лбш.), *ко́лис’а* (Жидче Пн., Містковичі Пн., Невель Пн., Нобель Зр., Сенчиці Зр., Сварицевичі Дб.); *вко́чис’а* ‘у якийсь невизначений час’ (Мельники Шц.); *ке́дис’а* ‘колись, давніше’ (Жидче Пн., Містковичі Пн., Вичівка Зр., Морочне Зр., Сварицевичі Дб.); *когдес’а* ‘колись, давніше’ (Пулемець Шц.); *дес’а* (Чохи Д-Ц., Мохнате Гн., Дивин Кб., Жидче Пн., Невель Пн., Нобель Зр., Сенчиці Зр., Вичівка Зр., Морочне Зр., В’язівно Лбш., Дольськ Лбш., Березичі Лбш., Залізниця Лбш., Невір Лбш., Ветли Лбш., Сварицевичі Дб., Гута-Боровенська К-К., Тур Рт., Залюття Ст., Смоляри Ст., Яревище Ст., Мельники Шц.), *дас’а*, *дас’е* (Гірки Лбш.); *кудіс’а* і *кудас’а* (Чохи Д-Ц., Мохнате Гн., Дивин Кб., Жидче Пн., Невель Пн., Нобель Зр., Сенчиці Зр., Вичівка Зр., Морочне Зр., Дольськ Лбш., В’язівно Лбш., Залізниця Лбш., Березичі Лбш., Невір Лбш., Сварицевичі Дб., Гута-Боровенська К-К., Тур Рт., Яревище Ст., Залюття Ст.), *кудіс’е*, *кудас’е* (Гірки Лбш.); *кудо́йус’а* ‘якоюсь чітко не визначеною дорогою’ (В’язівно Лбш., Залізниця Лбш., Жидче Пн.,

Нобель Зр., Вичівка Зр., Сварицевичі Дб., Гута-Боровенська К-К., Тур Рт., Мельники Шц.), *кудэйус'а* 'т. с.' (Мохнате Гн., Чохи Д-Ц.); *ск'іл'с'а* 'з якогось чітко не визначеного місця' (Дивин Кб., Тур Рт., Мельники Шц., Острівськ Зр., Кухче Зр., Нобель Зр., Сенчиці Зр., Люб'язь Лбш., Залізниця Лбш., Березичі Лбш., В'язівно Лбш., Залюття Ст., Смоляри Ст., Яревище Ст., Смоляри Ст.), *ск'іл'с'е* 'т. с.' (Гірки Лбш.), *скуол'с'а* (*скұл'с'а*) 'т. с.' (Мохнате Гн.), *скұл'с'а* 'т. с.' (Містковичі Пн., Сварицевичі Дб.); *йáкос'а* (Мохнате Гн., Ветли Лбш., Залізниця Лбш., Сварицевичі Дб., Мельники Шц., Залюття Шц.), *йéкос'а* (Невір Лбш., Яревище Ст.), *йéкос'е* (Гірки Лбш.), *йáкс'а* (Мохнате Гн.), *йéкс'а* (Яревище Ст.). У берестейських та підляських говірках подібні форми фіксувалися і давніше: берестейське *ко́лыся* [11, с. 283], підляське *куліс'а* [44, с. 31], *дес'а* [44, с. 227]; пор. також фіксації з інших говорів: *дэся* 'десь' [29, с. 372], середньополіське *йáк'с'а* [6, с. 70], *йáкс'а* [6, с. 73] та ін.; відоме й білоруське діалектне *ко́ліся* [11, с. 290] та ін. В. В. Німчук у кінцевому *-а* цих утворень вбачає підсилювальну частку [18, с. 496]. Очевидно, слушною є гіпотеза, за якою частка *-ся* ототожнюється з енклітичною формою знахідного відмінка зворотного займенника і визнається давньою чи пізнішою паралеллю до *-сь* [13, с. 44].

В одній говірці зафіксовано прислівник *коліс'ц'а* 'колись, давніше' (Воля-Любешівська Лбш.). Очевидно, ця форма може зіставлятися з білоруським *калісьці* 'т. с.' [32, с. 53], польським діалектним *kiedyści* 'т. с.' [43, с. 53], у структурі яких сегмент *-ці* (*-ci*) кваліфікують як давню підсилювальну частку, що зводиться до псл. **ti* – енклітичної форми давального відмінка однини займенника 2-ої особи [14, с. 123]. Кінцеве *-а* у формі *колис'ц'а*, можливо, зумовлене аналогією до *коліс'а*, хоча *-ц'а* можна пов'язувати з давнішим *-т'а* – енклітичною формою знахідного відмінка однини займенника *ти*.

У підляському ареалі зафіксовано прислівники *кол'іс'акай* 'колись', *дес'акай* 'десь', *кудас'акай* 'кудись' (Єльонка Д-Ц.), структура яких поширена формально демінутивним суфіксом *-ка*, абстрагованим із

відповідних іменникових форм, а також морфемою *-й*, що часто поширює прислівникові основи в польській мові і тлумачиться як результат аналогії до форм компаративу прислівників типу *ві́шєй, да́лей* чи як залишок колишньої вказівної частки займенникового походження [42, с. 173–174].

У пінських та суміжних зарічненських говірках (Жидче Пн., Невель Пн., Містковичі Пн., Вичівка Зр., Морочне Зр.) функцію показника неозначеності виконує давня за походженням частка *ні-* (< псл. **ně-*): *н'іколи* 'колись'; *н'іде* 'десь'; *н'ікуди* і *н'ікуда* 'кудись'; *н'ікудойу* 'якоюсь чітко не визначеною дорогою'; *зн'ікул* 'звідкись, із якогось чітко не визначеного місця'. У частині зарічненських говірок засвідчено ще і структуру *н'іокоч* 'колись, у якийсь чітко не визначений час' (Вичівка Зр., Морочне Зр.), пор. білоруське діалектне *неўкач, неўкача* 'т. с.' [11, с. 145], *неўкоч, неўкоча* 'т. с.' [37, с. 198].

У берестейсько-пінському ареалі неозначені прислівники з часткою *ні-* фіксувалися й раніше: *ніколы* 'колись' [15, с. 12], *ніколи* 'т. с.' [15, с. 132], *неколі* 'т. с.' [11, с. 101], *нідэ* 'десь' [11, с. 65], *недэ* [11, с. 83], *знэкуль* 'звідкись' [11, с. 23]. У пам'ятками української мови подібні деривати відомі здавна: *негдѣ* 'колись', *нѣкгда* 'т. с.' [31, с. 33], *неколи* 'деколи' [31, с. 35] та ін.; пор. також білоруські діалектні *неколі* 'колись', *неяк* 'якось' [11, с. 106], *знэкуль* 'звідкись' [11, с. 78], *нескуль* 'т. с.' [37, с. 195], *некуды* 'кудись' [37, с. 188], *недзе, нейдзе* 'десь' [37, с. 187], російське діалектне *негде* 'десь' [25, с. 369], польське *niekiedy* 'колись', *niegdy* і *niegda* 'колись', *niegdzie* 'десь', *niekedy* 'кудись' та ін. [43, с. 39] та ін.

У говірках Пінщини виявлено неозначений прислівник *н'ак* 'якось' (Невель Пн., Містковичі Пн., Вичівка Зр., Морочне Зр.), *н'ек* (Невель Пн.), що є, очевидно, результатом фонетичної видозміни початкового **н'ійак* 'якось', пор. білоруське діалектне *неяк, неек, нек* 'т. с.' [37, с. 203]. У суміжних говірках зафіксовано форму *н'акос*, *н'акс'а* 'т. с.' (Мохро Ів.), яку можна пояснити як наслідок контамінації *н'ак* і *йакос* (*йакс'а*); пор. у цій же говірковій групі іншу фіксацію: *някось, някся* [11, с. 149].

Неозначені прислівники із часткою *-не́бут'* (*-нибу́т'*, *-на́бут'*) уживані в більшості говірок: *дене́бут'*, *де́нибут'* (багато н. п.), *данáбут'* (Гірки Лбш.); *куда́нибут'*, *кудане́бут'* (багато н. п.), *куданáбут'* (Велимче Рт., Гірки Лбш.), *кудине́бут'*, *куді́нибут'* (багато н. п.); *кудойу́небут'*, *кудойунибу́т'* 'будь-якою дорогою' (багато н. п.), *кудейу́небут'* 'т. с.' (Дубичі-Церковні Д-Ц.); *колинибу́т'*, *колинéбут'* (багато н. п.), *коленáбут'* (Гірки Лбш.), *кол'інибут'* (Гута Кс.); *вкочинéбут'* 'коли-небудь' (Пулемець Шц., Мельники Шц., Нудиже Лб., Черемошна Воля Лб., Липне Квр.), *вкоченéбут'* (Піща Шц.); *зв'ітк'іне́бут'* (Оленине К-К.), *звитк'іне́бут'* (Копилля Мн., Оконськ Мн.), *ск'іл'не́бут'* 'звідки-небудь' (Мохро Ів., Люб'язь Лбш., Нобель Зр., Кухче Зр., Пулемець Шц., Світязь Шц., Мельники Шц., Кортеліси Рт.), *ск'іл'на́бут'* 'т. с.' (Гірки Лбш.), *ск'іл'анéбут'* 'т. с.' (Нобель Зр., Кухче Зр., Пулемець Шц., Світязь Шц., Мельники Шц.), *скул'не́бут'* 'т. с.' (Жидче Пн., Морочне Зр., Липне Квр., Красноволя Мн., Цміни Мн., Лісове Мн.), *скул'нибу́т'* 'т. с.' (Вичівка Зр., Постійне Кс.), *ску́л'нибут'* 'т. с.' (Липне Квр.), *скуданéбут'* 'т. с.' (Щитинь Лбш., Залухів Рт.); *йакне́бут'*, *йакнибу́т'* (багато н. п.) та ін., пор. наддністрянське *дене́будь* [4, с. 262], закарпатські *де нибут'*, *куды ныбут'*, *йак нибут'* [21, с. 50] та ін., а також білоруські діалектні *дзе-небудзь* [15, с. 62], *куды-нібуць* [34, с. 68], *дзе-нібуць* [33, с. 42] та ін., російські діалектні *как-не́будь*, *де-не́будь*, *куда́-не́будь* [25, с. 322] та ін.

У багатьох досліджуваних говірках представлено неозначені прислівники, утворені за допомогою частки *де-*, що виступає у препозиції: *де́коли* (багато н. п.), *де́кол'і* (Дубичі-Церковні Д-Ц., Вітово, Д-Ц., Забужжя Лб., Рівне Лб.), *да́ко^али* (Велимче Рт.); *де́куди*, *де́куда* 'у якесь чітко не визначене місце' і 'місцями, де-не-де' (багато н. п.), *декуда́* 'т. с.' (Немовичі Ср.); *де́ск'іл'* 'з якогось чітко не визначеного місця' (Люб'язь Лбш., Кухче Зр., Кам'януха Мн.), *деск'іл'* 'т. с.' (Рівне Лб.), *де́ск'іл'а* 'т. с.' (Острівськ Зр.), *де́скул'* 'т. с.' (Морочне Зр., Липне Квр., Красноволя Мн., Лісове Мн., Постійне Кс.); *де́йак* (багато н. п.); говірками північно-західної частини діалекту обмежено ареал форм *дегд́е* 'де-не-де, місцями' (Мостище К-К.,

Черче К-К., Рівне Лб.), *дегдэ* 'т. с.' (Нудиже Лб., Римачі Лб., Щедрогір Лбш.); пор. також закарпатське *дэгде, дэкуды, дэуткі, дэколи* [21, с. 49] та ін. У надсвітязьких говірках частка *де-* послідовно ненаголошена і представлена фонетичним варіантом *ди-*: *ди́колé, ди́кудé, ди́куда́, диск'іл', диск'іл'а, дийа́к, дийéк* (Пулемиць Шц., Вілиця Шц., Світязь Шц., Мельники Шц.), а також *дигдé, дивко́чи* (Світязь Шц., Вілиця Шц.), *дигдé, дивко́че, дивко́чил', дивко́чил'а* (Пулемиць Шц.), *дигдé, дигдé, дивко́чи, дивко́чил', дивко́чил'а, дивко́чил'ка* (Мельники Шц.), *дигдé, ди́куда́, ди́кол'і́, дивко́ча* (Забужжя Лб.). В одній говірці (Липне Квр.) неозначена частка *де* може вживатися й у постпозиції: *дэ́кули* і *кулі́де, дэ́скул'* 'з якогось чітко не визначеного місця' і *ску́л'де* 'т. с.', пор.: *да ж ужé вгусті́ те дит'а́ хоч кулі́де тим цук'ёрком.*

У говірках північної частини говору та в підляському ареалі представлено утворення із препозитивною часткою *аби-* (*аб'і-*): *абі́де, абі́коли, абі́куди, абі́куда, абійéк* 'будь-як', 'погано, неякісно' (Мокрани Мл., Дивин Кб., Самари Рт., Невель Пн., Жидче Пн.), *аб'і́дé, аб'і́кол'і́, аб'і́куда́, аб'і́йа́к* 'будь-як', 'погано, неякісно' (Удрицьк Дб.), *абидé, абикол'і́, абикуда́, абискуо́л'* (*абиску́л'*), *абийа́к* 'будь-як', 'погано, неякісно' (Дубичі-Церковні Д-Ц.), *абику́л'у* 'будь-якою дорогою' (Тофіловці Д-Ц.), пор. також із берестейсько-пінських говірок: *абыяково* [15, с. 151], *абэ-кудэ* [11, с. 22], білоруське діалектне *абы-як* [41, с. 6], *абу-дзе, абўкуды* [36, с. 25]. У надсвітязьких говірках фіксовано сконтаміновані деривати із двома препозитивними неозначеними частками у структурі: *абі́дидиколі, абі́дивкочи, абі́дидикуди, абі́дидикуда* (Залісся Шц., Грабове Шц., Мельники Шц.).

У підляських говірках функцію показника неозначеності у структурі прислівників зрідка виконує частка *л'ада-*, що за значенням тотожна українській *будь-* і є продовженням польської *lada-*: *л'а́дакол'і́, л'а́даде, л'а́дакуди, л'а́дакуда, л'а́дайак* 'будь-як', 'погано, неякісно', *л'а́дакудейу* 'будь-якою дорогою', *л'а́даскуо́л'* (*л'а́даскул'*) 'з будь-якого місця' (Дубичі-Церковні Д-Ц., Тофіловці Д-Ц., Вітово Д-Ц., Старий Корнин Д-Ц., Чохи Д-Ц., Мохнате Гн.), *л'а́дакул'у* 'будь-якою дорогою' (Тофіловці Д-Ц.), пор.

польське *lada gdzie* і под. [43, с. 50]. Спорадично такі деривати фіксовані і в західноволинських, надбузьких та надсвітязьких говірках: *л'адакулé*, *л'адакудá*, *л'адакудé*, *л'адайáк* 'будь-як', 'погано, неякісно' (Микуличі В-В., Петрове Івн.), *л'ададé* (Вербá В-В., Микуличі В-В.), *л'ададá* (Петрове Івн.), *л'адаколі́* (Заячиці Лк.), *л'адаколé* (Вербá В-В., Мельники Шц., Піща Шц.). Очевидно, з аналізованими лексемами пов'язане також берестейське *лядáко* 'будь-як, погано' [11, с. 128]. Варіант частки *леда-* у структурі неозначених прислівників відомий у закарпатському діалекті: *леда де*, *леда куды*, *леда йак*, *леда выткі* [21, с. 50].

У тому ж підляському ареалі засвідчено неозначені прислівники з часткою *бил'е-*, що також функціонально тотожна з українською *будь-* і відбиває запозичення польської *byle-*: *бі́л'еде*, *бі́л'екол'і*, *бі́л'екуди*, *бі́л'екуда*, *бі́л'ейак* 'будь-як', 'погано, неякісно', *бі́л'ескуол'* (*бі́л'ескул'*) 'з будь-якого місця', *бі́л'екудейу* 'будь-якою дорогою' (Мохнате Гн., Дубичі-Церковні Д-Ц., Тофіловці Д-Ц., Вітово Д-Ц., Старий Корнин Д-Ц., Чохи Д-Ц.), *бі́л'екул'у* 'будь-якою дорогою' (Тофіловці Д-Ц.), пор. польське *byle gdzie* і под. [43, с. 50], а також білоруські діалектні *абу́ле-дзе*, *абу́ле-куды* [36, 25]. В одній підляській говірці вживано сконтаміновані структури із двома неозначеними частками: *бил'едéйак*, *бил'едéкол'і*, *бил'едéкуда*, *бил'дéскул'* (Вітово Д-Ц.).

У говірках північно-східної частини західнополіського ареалу зафіксовані прислівники з неозначеною часткою *арци-* у структурі: *арці́коли* 'колись, у якийсь чітко не визначений час', *арці́куда* 'у якесть чітке невизначене місце', *арці́де* 'у якомусь чітко не визначеному місці', *арці́йак* (*арці́йек*) 'у якийсь чітко не визначений спосіб', 'погано, неякісно' (Мохро Івн., Морочне Зр., Вичівка Зр.). Неозначену частку *арцы*, *арцэ* у структурі займенників у цьому ж ареалі фіксували інші дослідники [11, с. 13]; Ю. Ф. Карський у кінці ХІХ ст. тут же засвідчив прислівник *арцы* 'небагато, трохи (?)' [19, с. 29]. Очевидно, частка *арци-* якимось пов'язана із підсилювальним префіксом *арци-*, що вважається запозиченням із польської

мови, пор. польське *arcy-*, яке, як і паралельне українське *архи-*, є виразним грецизмом [12, с. 89–90].

У багатьох говірках зі значенням ‘місцями, у якомуś чітко не визначеному місці’ фіксовано складні прислівники *денигд́е* (багато н. п.), *денигд́е* (Ситниця Мн., Невір Лбш., Навіз Рж., Поворськ Кв., Стеблі Кв., Павловичі Лк.), *данигд́а* (Гірки Лбш., Бірки Лбш., Велимче Рт.), *данигд́а* (Ружин Тр.), що є неточними кальками польського *gzieniegdzie*, утвореного з прислівників *gdzie* ‘де’ та *niegdzie* ‘десь’ [43, с. 45]; при калькуванні неозначене *nie-* (< псл. **ně-*) сприйняте як заперечне *nie-* (псл. **ne-*) [13, с. 32]. На сході досліджуваного ареалу у складі таких форм колишній кореневий приголосний, співвідносний із займенником **kъ*, утрачено: *денид́е* (Містковичі Пн., Красноволя Мн., Городок Мн., Вовчецьк Мн., Чаруків Лц., Ромашківка Квр., Липне Квр., Комарівка Кс.), *д́ениде* (Липне Квр.), *данид́а* (Петрово Івн.). У частині середньогорино-случьких говірок виявлено дериват *денийд́е* (Велике Вербче Ср., Поляни Бр., Мирне Кс.). Цю ж дериваційну модель представляють зрощення *куд́інікуди*, *куд́а́нікуда* ‘т. с.’ (багато н. п.), *кудинекуд́і* ‘де-не-де, в якомуś чітко не визначеному місці’ (Топільно Рж.); *колі́неколи* ‘час від часу, в якомуś чітко не визначеному часі’ (багато н. п.), *колинеколі́* ‘т. с.’ (Топільне Рж.), *кулі́нікули* ‘т. с.’ (Липне Квр.), *ко́ленеколе* ‘т. с.’ (Щедрогір Рт.), *кол’і́некол’і* ‘т. с.’ (Мохнате Гн., Дубичі-Церковні Д-Ц., Тофіловці Д-Ц.) і под., пор. також підляське *куліне́кули* ‘т. с.’ [44, с. 57] та ін.

До неозначених прислівників семантично наближаються фразеологічні зрощення типу *нив’і́т’ де* (Дубичі-Церковні Д-Ц., Дольськ Лбш., Видраниця Рт.), *н́ев’ід’ де* (Видраниця Рт., Мокрани Мл., Єльонка Д-Ц.), *ним́а в’ід д́е* (Дивин Кб.), *ним́а в’і́сти де* (Жидче Пн., Невель Пн.), *ним́а вист́і де* (Сварицевичі Дб.), *ним́а ві́дома де* (Берестяне Квр.), *биг в’ід’ де* (Мохро Ів.), *биг в’ід’ да* (Велимче Рт.), *буг в’ід’ де* (Мокрани Мл.), *чорт в’ід’ де* (Дольськ Лбш., Старі Кошари Кв.), *б’і́г зна де* (Грудки К-К., Нуйно К-К.), *бог йо́гó зна́йе де* (Журавичі Квр.), *бог йо зна́йе де* (Липне Квр.), *хто зна́йе де* (Липне Квр., Гораймівка Мн.), *не зна́йу да* (Велимче Рт.), *ним́а ладу́ де* (Липне Квр.)

та под., що реалізують значення 'у якомусь чітко не визначеному, невідомому місці', пор. берестейське *чорт-відь дэ* [15, с. 133], закарпатські *тко зна́йе де, бог зна́йе де, ді́тко зна́йе де, ни зна́ти де* і под. [21, с. 50], російське діалектне *невéдь где* [25, с. 330] та ін.

Висновки. Проаналізований матеріал дає підстави для таких висновків:

1) заперечні та неозначені прислівники в досліджуваних говірках творяться від основ питально-відносних прислівників, похідних від давнього нечленного займенника **къ*;

2) заперечні прислівники засвідчують у своїй структурі, як правило, частку *ни-*; вторинний за походженням її варіант *н'і-* фіксований спорадично;

3) структурно-семантичний клас неозначених прислівників характеризує велика варіативність діалектних форм, неоднорідних за морфологічним складом, походженням, ареалом;

4) функцію показників неозначеності у структурі відповідних прислівників виконують частки *-с'*, *-с'а* (*-с'е*), *-с'ц'а*, *н'і-*, *-небут'* (*-нибут'*, *-набут'*), *де-* (*да-*, *ди-*, *-де*), *аби-* (*аб'і-*), *л'ада-*, *бил'е-*, *арци-*; можливе поєднання двох часток в одному неозначеному прислівникові (*аби-* і *ди-*, *бил'е-* і *де-*);

5) семантику неозначеності здатні реалізувати питально-відносні прислівники і без часток (*колі́* 'в який час' і 'колись, у якийсь точно не визначений час');

6) структурні моделі заперечних прислівників із часткою *ни-* та неозначених прислівників із частками *-с'*, *н'і-* сформувалися ще в епоху слов'янської мовної єдності;

7) у складі заперечних та неозначених прислівників у західнополіському говорі виявлено шар давніх слов'янських архаїзмів (*нигдé*, *нігди* та його варіанти, *когда́с'*, *когда́с'* (*когда́с'а*), деривати від *око́чи*, *ску́да*, *ск'і́л'*, *ску́л'*, *отку́л'* та їх варіантів, неозначені прислівники із часткою *ні-* та ін.);

8) унаслідок природної та адміністративної ізольованості окремих

земель процес оформлення прислівників в деяких говіркових групах відбувався автономно, тому немало трапляється випадків, коли ареал якоїсь діалектної риси обмежується тільки кількома населеними пунктами чи навіть однією говіркою (*никóлий, когдáс', когдéс', кéдис', кéдис'а, никúл'у, ку́л'ус', кол'ís'акай*, неозначені прислівники з частками *н'і-*, *арци-* та з постпозитивною *-де*, контаміновані структури з двома неозначеними частками та ін.);

9) морфологічна організація прислівників окреслених структурно-семантичних моделей в окремих говіркових групах відбувалася під помітним впливом польської мови (*н'íди* та варіанти, *кéдис'*, неозначені прислівники з частками *л'ада-*, *бил'е-*, *арци-* та ін.).

Умовні скорочення назв районів та гмін:

Волинська область: В-В. – Володимир-Волинський, Гр. – Горохівський, Івн. – Іваничівський, Кв. – Ковельський, Квр. – Ківерцівський, К-К. – Камінь-Каширський, Лб. – Любомльський, Лбш. – Любешівський, Лк. – Локачинський, Лц. – Луцький, Мн. – Маневицький, Рж. – Рожищенський, Рт. – Ратнівський, Ст. – Старовижівський, Тр. – Турійський, Шц. – Шацький;

Рівненська область: Бр. – Березнівський, Вл. – Володимирецький, Дб. – Дубровицький, Зр. – Зарічненський, Кс. – Костополіський, Мл. – Млинівський, Рв. – Рівненський, Ср. – Сарненський.

Брестська область (Білорусь): Ів. – Іванівський, Кб. – Кобринський, Мл. – Малоритський, Пн. – Пінський;

Підляське воєводство, повіт Гайнівка (Польща): Д-Ц. – гміна Дубичі Церковні, Гн. – гміна Гайнівка.

Література

1. Аркушин Г. Л. Словник західнополіських говірок : у двох томах / Г. Л. Аркушин. – Т. 1. – Луцьк : Вежа, 2000. – XXIV + 354 с.
2. Бабій Ф. Й. Вивчення прислівника в діалектних умовах / Ф. Й. Бабій // Українська мова і література в школі. – 1981. – № 11. – С. 42–45.
3. Брошняк (Пискач) О. Д. Прислівники в українських говорах Закарпаття : автореф. дис... канд. філол. наук: 10.02.01 / О. Д. (Брошняк) Пискач / Ужгородський національний університет. – Ужгород, 1996. – 23 с.
4. Верхратський І. Говір батюків / І. Г. Верхратський. – Львів, 1912. – 306 с.
5. Верхратський І. Про говір галицьких лемків / І. Г. Верхратський. – Львів, 1902. – 482 с.
6. Говірки Чорнобильської зони : тексти / упоряд. П. Ю. Гриценко та ін. – К. : Довіра, 1996. – 358 с.
7. Говори української мови : збірник текстів / упоряд. С. Ф. Довгопол та ін. – К., 1977. – 590 с.
8. Громик Ю. В. Західнополіські прислівники зі значенням вихідного пункту руху та часової лімітативності / Ю. В. Громик // Волинь-Житомирщина : історико-філологічний збірник з регіональних проблем. – Житомир, 2005. – С. 81 – 96.

9. Громик Ю. В. Прислівники відзайменникового походження у західнополіських говірках української мови : автореф. дис... канд. філол. наук: 10.02.01 / Ю. В. Громик / Інститут мовознавства ім. О. Потебні НАН України. – Київ, 1999. – 21 с.
10. Громик Ю. В. Просторові та часові прислівники з основами **коль*, **толь*, **сель* в українських підляських говірках / Ю. В. Громик // Діалектологічні студії. – Вип. 3. Збірник пам'яті Ярослави Закревської. – Львів, 2003. – С. 142–148.
11. Дыялектны слоўнік Брэстчыны / склад. Аляхновіч М. М. і інш. – Мінск : Навука і тэхніка, 1989. – 294 с.
12. Етимологічний словник української мови : у семи томах / За ред. О. С. Мельничука. – Т. 1. – К.: Наукова думка, 1982. – 631 с.
13. Етимологічний словник української мови : у семи томах / За ред. О. С. Мельничука. – Т. 2. – К.: Наукова думка, 1985. – 570 с.
14. Етимологічний словник української мови : у семи томах / За ред. О. С. Мельничука. – Т. 3. – К.: Наукова думка, 1989. – 552 с.
15. Жывое народнае слова : дыялекталагічны зборнік. – Мінск : Навука і тэхніка, 1992. – 271 с.
16. Івченко А. О. Українська народна фразеологія: ареали, етимологія / А. О. Івченко. – Харків : Око, 1996. – 160 с.
17. Історія української мови. Лексика і фразеологія. – К. : Наукова думка, 1983. – 743 с.
18. Історія української мови. Морфологія. – К. : Наукова думка, 1978. – 539 с.
19. Карскій Е. Ф. Матеріали для изученія сѣверно-малорусскихъ говоровъ, а также переходныхъ отъ бѣлорусскихъ къ малорусскимъ. (Полѣсье) / Е. Ф. Карскій. – Вып. 1. – Санктпетербургъ, 1898. – 42 с.
20. Лисенко П. С. Словник поліських говорів / П. С. Лисенко. – К. : Наукова думка, 1974. – 259 с.
21. Німчук В. В. Из словотвору прислівників говірок району верхньої течії річки Боржави. (Прислівники займенникового походження) // Наукові записки Ужгородського державного університету. – Т. 35. Мовознавство. – Ужгород, 1958. – С.56–58.
22. Онишкевич М. Й. Словник бойківських говірок / М. Й. Онишкевич. – Ч. 1. – К.: Наукова думка, 1984. – 497 с.
23. Панцьо С. Матеріали до словника лемківських говірок. (Дієслівна лексика) / С. Є. Панцьо. – Частина I. – Тернопіль, 1997. – 54 с.
24. Пшепурська М. Надсянський говір / М. Пшепурська. – Варшава, 1938. – 89 с.
25. Словарь русских народных говоров. – Вып. 20. – Ленинград : Наука, 1985. – 376 с.
26. Словарь русских народных говоров. – Вып. 21. – Ленинград : Наука, 1986. – 360 с.
27. Словарь русских народных говоров. – Вып. 24. – Ленинград : Наука, 1989. – 367 с.
28. Словарь русских народных говоров. – Вып. 26. – Ленинград : Наука, 1991. – 350 с.
29. Словарь української мови : в чотирьох томах / упор. Б. Д. Грінченко. – Т. 1. – К. : Наукова думка, 1996. – 494 с.
30. Словник буковинських говірок / За заг. ред. Н. В. Гуйванюк. – Чернівці : Рута, 2005. – 688 с.
31. Словник староукраїнської мови XIV–XV ст. : у двох томах / укл. Д. Г. Гринчишин та ін. – Т. 2. – К. : Наукова думка, 1978. – 592 с.
32. Слоўнік беларускіх гаворак паўночна-заходняй Беларусі і яе пагранічча : ў пяці тамах / уклад. А. І. Грынавецкене і інш. – Т. I. – Мінск : Навука і тэхніка, 1979. – 512 с.
33. Слоўнік беларускіх гаворак паўночна-заходняй Беларусі і яе пагранічча : ў пяці тамах / уклад. А. І. Грынавецкене і інш. – Т. II. – Мінск : Навука і тэхніка, 1980. – 727 с.
34. Слоўнік беларускіх гаворак паўночна-заходняй Беларусі і яе пагранічча : ў пяці тамах / уклад. А. І. Грынавецкене і інш. – Т. III. – Мінск : Навука і тэхніка, 1982. – 535 с.
35. Слоўнік беларускіх гаворак паўночна-заходняй Беларусі і яе пагранічча : ў пяці тамах / уклад. А. І. Грынавецкене і інш. – Т. IV. – Мінск : Навука і тэхніка, 1984. – 615 с.

36. Тураўскі слоўнік : ў пяці тамах / склад. А. А. Крывіцкі і інш. – Т. 1. – Мінск : Навука і тэхніка, 1982. – 254 с.
37. Тураўскі слоўнік : ў пяці тамах / склад. А. А. Крывіцкі і інш. – Т. 3. – Мінск : Навука і тэхніка, 1984. – 311 с.
38. Чабаненко В. А. Словник говірок Нижньої Наддніпряни : у чотирьох томах / В. А. Чабаненко. – Т. 4. – Запоріжжя, 1992. – 354 с.
39. Чучка П. П. Деякі особливості українських говірок Брестського району Білоруської РСР / П. П. Чучка // Праці XI Республіканської діалектологічної наради. – К. : Наукова думка, 1965. – С. 162–168.
40. Шило Г. Ф. Південно-західні говори УРСР на північ від Дністра / Г. Ф. Шило. – Львів : Вид-во ЛДПІ, 1957. – 252 с.
41. Юрчанка Г. Ф. Народнае вытворнае слова. 3 гаворкі Мсціслаўшчыны / Г. Ф. Юрчанка. – Мінск : Навука і тэхніка, 1985. – 336 с.
42. Bal J. Formacje przysłówkowe z sufiksalnym *j* i *k* typu *dzisiaj, wczoraj, dzisiak, tamok* w historii i dialektach języka polskiego / J. Bal. – Wrocław; Warszawa; Kraków; Gdansk, 1974. – 115 s.
43. Cyran W. Przysłowki polskie: budowa słowotwórcza / W. Cyran. – Łódź, 1967. – 244 s.
44. Czyżewski F. Polskie i ukraińskie teksty gwarowe ze wschodniej Lubelszczyzny / F. Czyżewski, S. Warchoń. – Lublin : Wydawnictwo UMCS, 1998. – 496 s.
45. Czyżewski F. Słownictwo ludowe ukraińskiej gwary wsi Ochoża koło Chełma / F. Czyżewski, M. Sajewicz // Ze studiów nad gwarami wschodniosłowiańskimi w Polsce. – Lublin, 1997. – S. 45–87.